

RANGTASVIRNING MUSTAQIL JANRI SIFATIDA. NATYURMORT TUZISH VA UNI TASVIRLASH USULLARI.

Davronova Nilufar

Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti

Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi
kafedrası o'qituvchisi

Davronovanilufar@.com,tel:+91 144 94 96

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7783769>

Ma'lumki, natyurmort tasviriy san'atning mustaqil, asosiy va keng tarqalgan janrlaridan biridir. Maktab tasviriy san'at darslarida ham, kolledj va oliy ta'lim darslarida ham eng ko'p chizganimiz bu – natyurmort va uning elementlaridir. Men yana natyurmortlarga murojaat qildim. Buning boisi esa, oddiy natyurmortni juda yoqtiraman. Natyurmort chizish bilan birga natyurmort haqidagi nazariy bilimlarimiz ham aks etishi lozim. Shuning uchun quyida natyurmortning janr xususiyatlari xususida va natyurmortchi musavvirlar haqida fikr yuritaman. Ma'lumki, natyurmort fransuzcha so'zdan olingan bo'lib "jonsiz tabiat" degan ma'noni anglatadi. Natyurmort asosan dastgohli rassomlik (rangtashvir va grafika) da, qisman haykaltaroshlikda (asosan rel'efda) ishlatiladi. Maishiy asosidan ajratib olingan mayda narsalarning muhimligi boshqa janrlarga nisbatan natyurmortda namoyon bo'ladi. Odamlar hayotida ishlatiladigan buyum, narsalar, sabzavot va mevalar, asbob - uskunalar kabilarga o'xshash namunalarining tasviri muayyan shaklda chizilishi mazkur janrga xos. Ma'lumki, har bir rassom tasviriy san'at sirlarini o'rganishni natyurmort chizishdan boshlaydi. Buyumlar va narsalar shaklini, formasini, xarakterini o'zlashtirish san'atning boshqa jihatlarini va turlarini o'rganishdagi dastlabki saboqlardir. Natyurmortda tasvirlanayotgan (mustaqil aks ettirilayotgan yoki kartinalarda asar mazmunini boyitadigan va to'ldiradigan) buyumlar o'z egasining fe'l atvorini, qiziqishlarini yoritishga yoki buyumlarning shakli, rangi, fakturasi, tuzilishidagi ritmik, dinamik holatlarni ko'rsatishga qaratilgan. Natyurmort qadimgi Misrda devorga ishlangan freskolarda, ellinizm davri mozaikalarida Xitoyda (qush va gullar) kompozitsiya bo'lagi sifatida ma'lum bo'lgan. Yevropada XIX asrning oxiri XVII asrning boshlaridan mustaqil ahamiyatga ega bo'ldi va keng tarqala boshladi. Natyurmortning eng taraqqiy etgan davri XVII asrlarga to'g'ri keldi. XVIII asrdan boshlab natyurmort atamasi qo'llanila boshladi. Italyan rassomi M.Korovajo va uning izdoshlari natyurmortning keng tarqalishida muhim ro'l o'ynaydi; gul va mevalar, dengiz in'omi-baliq, qisqichbaqalar sevimli mavzuga aylandi. Gollandiya (B.K.Xeda, P.Kels va boshqalar), Flandriya (F.Speydors, Y.Feyd) Ispaniya (F.Surbaran) Fransiya (J.Shardenn) bu borada yuksak taraqqiyotga erishdi. XX asrlarda natyurmort realistik an'analarini Meksikada R.Ribera, R.Sikeyros, Italiyada R.Guttuzolar davom ettirdilar. Rossiyada natyurmort XVIII asrda paydo bo'ldi. Ko'zni aldaydigan "Xuddi o'ziga o'xshash" (aldamchi) rasmlar ishlandi (G.A.Teplov, P.G.Bogomolov). XIX asrning birinchi yarmida haqqoniylikka, borliqni o'zidan go'zallik topishga harakat qilindi. M.A.Vrubel, K.Karobin, I.Grobarlar shakl, faktura va bezakdorlik borasidagi yutuqlarga erishdilar.

O'zbek tasviriy san'atida natyurmort usullari qadimgi davr san'atida (masalan, Afrosiyob devoriy rasmlarida – vazadagi meva), miniatura san'atida (masalan, K.Behzodning Shayboniyxon portretida tasvirlangan buyumlar siyohdon, qamchi va boshq) uchraydi. Natyurmortning haqiqiy shakllanishi va rivojlanishi XX asrning 30-50-yillariga to'g'ri keladi.

Ayni shu davrda rassomlarning ijodida natyurmortning dastlabki namunalari paydo bo'ldi. L.Nasriddinov ("Nonli natyurmort"), Sh.Xasanova ("xitoy chinnisi bilan ishlangan natyurmort"); M.Kazin, B.Rojdestbenskiy, V.Chorintsev, N.Kashina, Z.Kovalevskaya, O.Totevosyan, S.Abdullaev, V.Fadeev, Yu.Elizarov va boshqalar natyurmort janrida sermahsul ijod qildilar. 60-80-yillarda L.Salimjanova, Yu.Talkin, R.Choriev, V.Burmakin, G.Meltinovlar ijodida natyurmort keng o'rin tutadi. Rassomlar R.Axmedov, A.Ikromjonov, M.Nuriddinov va boshqalar natyurmortda samarali ijod qilib natyurmortning taraqqiyotini ta'minladilar. Bugungi kunda ham natyurmort tasviriy san'atning mustaqil janri sifatida gurkirab rivojlanmoqda.

Janrlarda ijod qilgan rassomlardan J.Sharden, F.Snayders, I.Mashkov, P.Koncha Natyurmort tuzishdan tortib uni tasvirlashgacha bo'lgan jarayonlar xususida fikr yuritishim lozim deb o'ylayman. Ma'lumki, natyurmortda asosiy talablardan biri narsa, o'lcham, rang va tus jihatdan ajralib turish hamda surat tekisligining markaziga yaqin joyga qo'yilishidir. Bu surat mazmunini ochishga so'z boshlovchi vazifasini o'taydi, kompozitsiyaning markazini bo'rtirib ko'rsatib turadi. Lekin u albatta har safar surat tekisligining o'rtasida turish shart emas, negaki unda postanovka (qo'yilma) zerikarli chiqishi mumkin. Ko'pincha rassomlar asosiy predmetni ataylab geometrik markazdan sal silkitib qo'yadilar muvozanatni saqlash uchun qarama-qarshi tomonda rangi va och-to'qligi unga zid bo'lgan predmet oladilar. Bir xil narsalardan bir necha ko'rinishdagi natyurmortlar tuzish mumkin, lekin har gal ham hajmlarning katta-kichikligi va bo'laklarning och-to'qligi o'rtasidagi muvozanat saqlanib qolishi kerak. Bitta natyurmortda bir necha teng ahamiyatli kompozitsion markaz bo'lmaydi, unda natyurmortning butunligiga putur yetadi. Har vaqt natyurmortdagi narsalar o'rtasida uzviy bog'lanish bo'lsa, shu bilan birga ulardan foydalangan yoki foydalanadigan inson bilvosita yaqqol sezilib tursa u ma'nodor tuyuladi (3-rasm). Natyurmortni o'rnatish vaqtida predmetlarni bir necha marta qo'yib ko'rish, ular birgalikda qanday ko'rinishini sinchiklab kuzatish agar ma'qul bo'lsa chizishni boshlash, ma'qul bo'lmasa yana qayta-qayta bu ishni takrorlash va yaxlitlik paydo bo'lguncha davom ettirish kerak. Natyurmortning muhim tomonlaridan biri tasvirlanayotgan narsalarning fazoviy joylanishidir. Postanovkaga kiradigan narsalarning kattasi orqaroqda, maydalari oldinroqda biri ikkinchisini bir oz berkitib turadigan qilib qo'yiladi Ammo narsalarning tubi qisman bo'lsa ham ko'rinib turgani ma'qul. Shunda ularning o'zaro joylashuvini tasvirlash oson bo'ladi. Natyurmortdagi narsalarni mazmunan bir-biriga bog'lash maqsadida unga cho'ziqroq narsa kiritiladi. Surat tekisligining asosidan kompozitsiya markaziga qaratib qo'yilgan vaza, gullar to'plami, mo'yqalam va xokazolar surat mazmunini ochishga yordam beradigan "kalit" bo'lib tomoshabin nigohini kompozitsiya markaziga yo'naltiradi. Natyurmort murakkab va ko'p buyumli bo'lgan taqdirda eng ahamiyatli narsa ikkinchi planda joylashtiriladi. Natyurmortning fazoviy holatini yaqqolroq tasvirlash uchun birinchi planda uncha katta bo'lmagan, ammo yorqin narsa qo'yiladi. Natyurmortning ufq tekisligiga nisbatan qanday joylanishi ham katta ahamiyatga ega. Ma'lumki, ko'z balandligi pastroqqa qo'yilgan natyurmort yopiq predmet tekisligida to'la-to'kis ko'rinib turadi. Narsalarning asoslari ularning o'zaro joylashishi yaqqol ko'rinadi va tasvirlash uchun qulay bo'ladi. Masalan, vaza va gullarni shunday joylashtirishimiz kerakki ular ko'rish maydonida muvozanatli holatda ko'rinsing. Alohida buyumlarni o'z o'rniga qo'yishdan avval albatta natyurmort o'rnatiladigan joyni aniqlash lozim bo'ladi. Aytaylik, devor yaqinida stol bo'lsin. Birinchi navbatta stol satxi bilan uning orqasidagi devor orasidagi nisbat aniqlanadi.

Shundan so'ng natyurmortni o'rnatsa bo'ladi. Ishni eng yirik narsadan boshlaymiz, ya'ni eng yirik predmet birinchi joylashtiriladi. Natyurmortning atrofdagi qismini hayolan chegaralab, vazani markazdan o'ng tomonga bir oz siljitib qo'yib ko'ramiz. Devor yaqinida joylashgan idish e'tiborni o'ziga jalb qilish bilan birga stol va devorning kerakli qismini ko'z bilan qamrab olishga yordam beradi. Endi garchi muvozanat sodir bo'lgan bo'lsada, bu buyumlar o'rtasidagi aloqadorlik yaqqol ko'rinmayapti, vaholanki tomoshabinning nigohi bitta narsadan ikkinchisiga sakrab o'tishi kerak. Narsalarning shaklini va fazoviy joylashuvini to'liqroq ochib berish uchun yorug'lik nurlari olddan va yondan tushadigan bo'lishi kerak. Shunda natyurmortdagi predmetlarning yorug'lik manbaiga qaragan tomonidan yorug'lik, qarshi tomonda soya, yarim soya, refleks va tushuvchi soyalar yaqqol ko'rinib, bular hammasi birgalikda ularning hajmdor ekanligini yaqqol ko'rsatib turadi. Birinchi plandagi narsalarning aniqroq ko'rinishini taminlash uchun natyurmortning bir qismini maxsus to'siq bilan berkitish mumkin, bunda ikkinchi plandagi narsalarning shakllari umumlashadi, birinchi plandagilar esa ravshanroq ko'rinadi. Tabiiy yorug'likning kuchi yetarli bo'lmasa natyurmortning yon tomoniga sun'iy yoritkich qo'yiladi. Shunda oldindagi narsalarda yorug'-soya kontrasti keskin bo'lib, ularning hajmdorligi bo'rtib ko'zga tashlanadi, sirtlari yaqqol ko'rinadi. Ikkinchi plandagi narsalarda esa ziddiyat kamroq seziladi. Ba'zi sirtlarga yorug'lik nurlari ko'proq tushganligi sababli ravshan, ba'zilar esa qoramtir bo'lib ko'rinadi. Narsa sirtlarining ravshanlik darajasi u bilan yorug'lik manbai sirtidan qanchalik uzoqda bo'lsa, sirt shunchalik nursiz bo'ladi, aksincha manba yaqin joylashsa yoritishi kuchli bo'ladi. Yana shuni hisobga olish kerakki, yoritgichga yaqinroq joylashgan narsalarda uzoqroqdagiga nisbatan yorug' va soya ziddiyati keskinroq seziladi. Sirtlarning yoritilish darajasi yorug'lik nurlarining yo'nalishiga ham bog'liq. Yorug'lik nurlari sirtga to'g'ri burchak ostiga, yani tik yo'nalsa, bu sirt eng yorug' bo'lib ko'rinadi. Yorug'lik nurlari qiyalab, sirtning yonidan o'tsa, unga yorug'lik ham tushadi va natijada u holiroq bo'lib ko'rinadi. Undan tashqari sirtning yoritilish darajasi ayni shu sirtning tuzilishiga bog'liq yaxshiroq, silliq sirti yorug'likka ko'proq qaytaradi, g'adir-budir, qoramtir sirt esa ko'proq nurlarni yutib, oz qismini qaytaradi. Shularning hammasini hisobga olgandagina natura bilan tasvir o'rtasida haqiqiy o'xshashlikka erishish mumkin. Rasm ishlashning yakunlovchi bosqichida natura bilan tasvirni yana yaxshilab taqqoslab, umumlashtirib chiqish lozim. Buning uchun rasm ishlanayotgan taxta(planshet) ni naturaga yaqinroq yerga qo'yib, o'tirgan joydan har ikkalasiga tez-tez ko'z yuritib qarasa ham bo'ladi. Bunda ba'zi soyalar qorayib ketgan bo'lsa yoki natyurmortning bir qismi ajralib ko'rinib qolgan bo'lsa, ularni tuzatib, reflekslar juda ravshan bo'lib qolgan bo'lsa bir oz xiralashtirib, natura bilan uning tasviri o'rtasida to'la o'xshashlikka harakat qilinadi. Shunday qilib, tasvirni natura bilan muttasil solishtirib borish, rasm chizishda ma'lum izchillikka amal qilish, asta-sekin umumiy tasvirdan qismlar tasviriga o'tish tartibida olib borish va oxirida yana yaxlitlashtirib natyurmortning haqqoniy tasvirini hosil qilinadi. Endi eng muhimi, qo'ygan natyurmortimiz o'zimizga yoqadigan bo'lishi lozim, shunda uni ishtiyoq bilan tasvirlaymiz.

Birinchi navbatta, tanlangan narsalarning yagona maqsadga qaratilgan yaxlit bo'lib ko'rinadigan qilib qo'yib ularni devor yaqiniga bir qator qilib terib qo'yamiz, keyin fondan goh uzoqlashtirib, goh yaqinlashtirib qarab kuzatamiz. Nurlarning kuchi kamayib borgan sari uchinchi plandagi narsalarda qarama-qarshilik yana ham mayinlashadi, ularning chegaralari fonning to'q joylari bilan umumlashib ko'rinadi. Natyurmortlarga qo'shimcha kiritiladigan narsalar shunday holatda qo'yilishi kerakki, u har ikkala buyumning bir-biri bilan mazmunan

boiydigan bo'lib ko'rinadi. Endi postanovkaning yoritilish masalalarini hal qilish lozim. Yorug'lik nurlari natyurmortga bir tomondan tushadigan qilib uning yon tomonidan yuqoriroqda yoritgichlar o'rnatilsa, qo'yilgan narsalarning shakli yaqqol ko'rinadi, shaxsiy va tushuvchi soyalar aniq ko'zga tashlanib turadi. Ma'lumki, narsalar silliq va g'adir –budir, yaltiroq va xira, tekis va notekis sirtli bo'ladi. Ularning qanaqa ekanligini natyurmortda ko'rsatishdan maqsad, qo'yilgan har bir narsaning shakli yaqqol ko'rinadi, shaxsiy va tushuvchi soyalar aniq ko'zga tashlanib turadi. Maqsad har bir narsaning shakli va tuzilishini aniq ochib berishdir. Masalan, idishlar har xil materiallardan ishlangan bo'ladi, chinni, spool, shisha, sirlangan yoki ruxlangan metallardan va xokazo. Bularning fakturasini tasvirlab ko'rsatish uchun alohida usullar qo'llanilmaydi, faqat ularning sirtidagi yorug', yarimsoya, soya, refleks va bliklarning o'z o'rnini to'g'ri topilsa bas. Shuni hisobga olish kerakki, o'z-o'zidan ma'lumki, bo'yoq taxtachani ham ozoda tutish lozim. Har gal shuni tugatgandan keyin ortiqcha qorishmalarni maxsus asbob bilan sindirib tashlash, taxtachaning ustini moyli latta bilan yaxshilab artib qo'yish lozim. Uzoq muddat ishlay olmaydigan bo'lsangiz, (orqa), ortiqcha toza bo'yoqlarni ham olib tashlash darkor, chunki ular baribir qotib qoladi. Mayli bo'yoqlar bilan rangtasvir ishini bajarish uchun maxsus tayyorlangan asoslar mato, taxta, karton yoki qalin qog'oz bo'lishi kerak. Bular orasida eng keng tarqalgani matodir. Uni ishga tayyorlash uchun suyuq yelim va oq bo'yoq kukunidan maxsus qorishma tayyorlanadi. Gruntlashdan avval mato tagromga tortiladi. Buning uchun mato bo'lagi romchadan har tomonlama bosimdan kattaroq bo'lishi kerak. Matoni romchaga mixlab, tarang tortiladi. Tagromning katta-kichikligini va formati etyud kompozitsiyasiga bo'ysindirilib, eskizlar tanlanadi, taxtachalar bir-biri bilan yog'och qoziqchalar yordamida birlashtiriladi. Qiyshayib ketmasligi uchun mixlashni romchani o'rtasidan boshlab asta-sekin tekislab boriladi, va mixlar har 1,5, 2sm masfada qoqiladi. Tortilgan mato avval katta mo'yqalam bilan xo'llanadi, so'ngra bir sidra yelim eritmasi yupqa qatlam tarzida matoga suriladi. Yelimni tayyorlash uchun uni maydalab, sovuq suvda bir necha soat ivitib qo'yiladi. Uni maxsus idishga solib qaynab ketishiga yo'l qo'ymasdan, sust olovda eritiladi. Yelimlangan mato xona ichida asta-sekin quritiladi. Bir necha soatdan elim qatshisha idishga uning tiniqligi, tufayli yaltirash, tovlanish, ayniqsa ko'p namoyon bo'ladi. Bularni tasvirlash bilan birga, naturaning yaxlit hajmdor shaklini ko'rsatish ham lozim bo'ladi. Natyurmortlarning tarkibiy qismiga burmalangan gazlamalar kirish bilan mazmundorlik oshadi. Tasvirda gazlamalarning o'ziga xos tuzilishi, ulardan taxlam va burmalarning shakli orqali ifodalanadi. Shuning uchun rasmda ayni shu gazlamaga o'xshashlikka erishishning birdan-bir to'g'ri yo'li taxlarning shaklini yorug' va soyalar vositasida batafsil ishlab chiqishdir. Dastlab natyurmortlarda dag'al, sidirg'a matolardan foydalanish, ulardan yirik burmali yaxlit taxlar hosil qilish mumkin, bu esa tasvirlash uchun qulay. Keyinchalik malakaning ortishi bilan natyurmortlarni murakkablashtirib, mayin to'qilgan har xil matolardan taxlash mumkin. Natyurmortlarning asta-sekin murakkablashtirish darajasi narsalar sonini ko'payish, ularning turli-tuman rang-barang shakl va o'lchovga ega bo'lishi hisobiga amalga oshiriladi. Quyidagi narsalar albatta, murakkabroq, yirik narsa bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

References:

1. Davronova, Nilufar. "GUESTS IN ASSEMBLY DRAWING." Open Access Repository 8.12 (2022): 431-433.

2. DAVRONOVA, NILUFAR. "SAN'AT TARIXIGA MUQADDIMA. TASVIRIY SAN'ATNING TUR VA JANRLARI." Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot 2.8 (2023): 53-55.
3. ДАВРОНОВА, Н. (2023). КАДИМГИ ЕВРОПА АНТИК САНАТИ. Замоновы дуньода илм-фан ва технологии, 2(8), 53-56.

